

Μια επιστολή του Σατωβριάνδου

Με αφορμή τη γαλλική μετάφραση της «Λύρας» του Ανδρέα Κάλβου (1824)

Από τον ΣΠΥΡΟ Ν. ΠΑΠΠΑ

Στην εκπνοή της φετινής επετείου για τα 150 χρόνια από τον θάνατο του Ανδρέα Κάλβου (1792-1869) και με δεδομένη τη χρησιμότητα κάθε νέου τεκμηρίου που έρχεται να προστεθεί στα υπάρχοντα βιογραφικά του, παρουσιάζεται μια αθησαύριστη επιστολή του μεγάλου φιλέλληνα, συγγραφέα, διπλωμάτη και πολιτικού François-René de Chateaubriand (1768-1848), η οποία εγράφη στις 5 Δεκεμβρίου 1824 με αφορμή τη γαλλική μετάφραση της *Λύρας*, του πρώτου βιβλίου των καβικών ωδών.¹

Η επιστολή, προέρχεται από τη σημαντική συλλογή αυτογράφων του Πρώσου στρατηγού και διπλωμάτη Γιόζεφ Μαρία φον Ράντοβιτς (Josef Maria von Radowitz, 1797-1853), η οποία αποκτήθηκε στα 1864 από την Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου (νυν Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου) και σήμερα φυλάσσεται στο τμήμα χειρογράφων της Βιβλιοθήκης Γιαγκελόνσκα της Κρακοβίας.² Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στα 1913 μαζί με άλλες ανέκδοτες επιστολές του Σατωβριάνδου και περιλαμβάνεται πλέον στην επίσημη έκδοση της επιστολογραφίας του, απ' όπου και αντλείται.³

Παρατίθεται, ακολούθως, η επιστολή στο γαλλικό πρωτότυπο, συνοδευόμενη από μετάφραση στα ελληνικά:

Paris, le 5 décembre 1824

J'ai été souffrant, Monsieur, et fort occupé, ce qui m'a empêché d'avoir l'honneur de répondre plus tôt à la lettre que vous avez bien voulu m'écrire.

Je vous remercie beaucoup de la traduction des odes de M. Kalvos que vous m'avez envoyée de la part de M. Julien, et ce sera avec le plus grand plaisir que je le recevrai le jour qu'il vous plaira de l'accompagner chez moi, le matin avant midi.

Agréez, Monsieur, je vous prie, l'assurance de toute ma considération.

CHATEAUBRIAND

Ασίλ Ντεβερία, Πορτρέτο του Φρανσουά Ρενέ υποκόμητος ντε Σατωβριάν (1768-1848). Επιχρωματισμένη λιθογραφία, 1831 (Ιδιωτική συλλογή).

Δεξιά: πανομοιότυπο της επιστολής του Σατωβριάνδου (Biblioteka Jagiellońska, Κρακοβία).

Παρίσι, 5 Δεκεμβρίου 1824

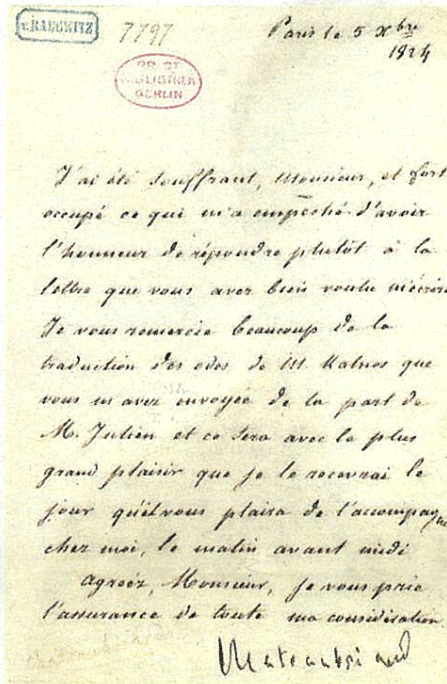
Ήμουν ασθενής, Κύριε, και πολύ απασχολημένος, και αυτός είναι ο λόγος που με εμπόδισε να έχω την τιμή να απαντήσω νωρίτερα στην επιστολή που είχατε την καλοσύνη να μου γράψετε.

Σας ευχαριστώ πολύ για τη μετάφραση των ωδών του κ. Κάλβου, τις οποίες μου αποστείλατε εκ μέρους του κ. Ζυλιέν, και θα μου δώσει τη μέγιστη ευχαρίστηση να τον υποδεχτώ την ημέρα που θα εναρестηθείτε να τον συνοδεύσετε στην κατοικία μου, ένα πρωινό πριν από το μεσημέρι.

Παρακαλώ δεχθείτε, Κύριε, τη διαβεβαίωση της βαθύτατης εκτιμήσεώς μου.

CHATEAUBRIAND

Στην εν λόγω επιστολή, που είχε υπαγορευθεί σε κάποιον γραμματέα, δεν δηλώνεται το όνομα του παραλήπτη, ο οποίος φρόντισε να αποστείλει στον Σατωβριάνδο, εκ μέρους του διακεκριμένου σινολόγου και μεταφραστή Στανισλάς Ζυλιέν

(Stanislas Julien, 1797-1873), τη μετάφραση των δέκα πρώτων ωδών του Κάλβου, που είχαν εκδοθεί στη Γενεύη στις αρχές Ιουνίου 1824 και στη συνέχεια παρουσιάστηκαν στο Παρίσι, στα γαλλικά, κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1824.

Σύμφωνα με την πρόταση του αρχικού εκδότη της επιστολής, η οποία υιοθετείται με επιφύλαξη στον σχετικό τόμο της επιστολογραφίας, ο παραλήπτης της ήταν πιθανότατα ο Γάλλος εκδότης των ωδών Φιλίπ-Φρανσουά Πεϋτιύ («Librairie de Peytieux»), που όπως όλα δείχνουν μεσολάβησε στον Σατωβριάνδο, μεταφέροντας την επιθυμία του μεταφραστή για μια προσωπική τους συνάντηση στο άμεσο μέλλον.

Θα θέλαμε να γνωρίζομε όσα τυχόν ειπώθηκαν σε μια τέτοια ιδιωτική συνάντηση, ανάμεσα στον Σατωβριάνδο και τον Στανισλάς Ζυλιέν, εφόσον αυτή πραγματοποιήθηκε, και στην οποία μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι θα διατυπώθηκαν συγκεκριμένες κρίσεις, τόσο για την καθατή ποιήση του Κάλβου, όσο και για το μεταφραστικό εγχείρημα, αναπληρώνον-

τας τις λεπτομέρειες εκείνες που απουσιάζουν τώρα από το περιεχόμενο μιας μάλλον τυπικής, παρότι ευγενέστατης, απαντητικής επιστολής.⁴

Η σημασία, ωστόσο, της σύντομης αυτής επιστολής δεν βρίσκεται στο επίπεδο των άμεσων πληροφοριών που μας παρέχει, όσο κυρίως στο επίπεδο του συμβολισμού και των «συμφραζομένων» της, καθώς μας μεταφέρει κάτι από τον φιλελληνικό παλμό της γαλλικής πρωτεύουσας, μεσοσύσης της Ελληνικής Επανάστασης, αποτυπώνοντας τη δικτύωση και την ενεργοποίηση προσώπων που κινούνταν στα ίδια πνευματικά περιβάλλοντα, με τα οποία ο Κάλβος επρόκειτο σύντομα να έρθει σε επαφή, μετά τις 13 Ιανουαρίου 1825, οπότε και έλαβε το πολυπόθητο διαβατήριο που του επέτρεπε πλέον να ταξιδέψει από την Ελβετία στη Γαλλία.⁵

Βρισκόμαστε σε μια κομβική περίοδο, κατά την οποία ο Σατωβριάνδος έχοντας ήδη παραιτηθεί, τέσσερις μήνες νωρίτερα, από τη θέση του Υπουργού των Εξωτερικών Υποθέσεων της Γαλλίας (28 Δεκεμβρίου 1822 - 4 Αυγούστου 1824), που τον υποχρέωνε εκ των πραγμάτων σε μια συγκρατημένη στάση απέναντι στο ελληνικό ζήτημα, επρόκειτο τώρα να ταχθεί ανοιχτά υπέρ των Ελλήνων, ευαισθητοποιώντας την κοινή γνώμη με τα δύο εμβληματικά του κείμενα, *Υπόμνημα περί της Ελλάδος* (*Note sur la Grèce*) και *Κάλεσμα υπέρ της ιερής υπόθεσης των Ελλήνων* (*Appel en faveur de la cause sacrée des Grecs*).⁶

Θα μπορούσαμε, άραγε, να αναρωτηθούμε αν κάποιο παρόμοιο «...πρωινό, πριν από το μεσημέρι» στο Παρίσι, εγνώρισε και ο Κάλβος τον μεγάλο φιλέλληνα και γενάρχη του γαλλικού ρομαντισμού; Ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί, αν λάβομε υπόψη μας τη διάδοση των ποιημάτων του Κάλβου στους φιλελληνικούς κύκλους, αλλά και αργότερα τη βεβαιωμένη σχέση του με γνωστά φιλελεύθερα έντυπα που υποστήριζαν τον Ελληνικό Αγώνα (*Le Constitutionnel*, *Le Globe*, *Revue Encyclopédique*).⁷

Δεν θα πρέπει, άλλωστε, να θεωρηθεί τυχαίο το γεγονός, ότι μια από τις πρώτες

-και αθησαύριστη έως σήμερα- βιβλιοκρισίες, για τη γαλλική μετάφραση της Λύρας, δημοσιεύθηκε στην ιστορική εφημερίδα *Journal des débats* στις 27 Οκτωβρίου 1824,⁸ στην ίδια που επρόκειτο να φιλοξενηθεί και στις 28 Φεβρουαρίου 1825 η πρώτη δημόσια ανακοίνωση για τη δημιουργία του παρισινού φιλελληνικού κοιμητηρίου («Comité Philhellène de Paris») με πρωτεργάτη, βεβαίως, τον Σατωβριάνδο (ο οποίος υπήρξε και συνεργάτης της εν λόγω εφημερίδας) και με δραστήρια μέλη του, μεταξύ άλλων, τον ακαδημαϊκό Αμπέλ-Φρανσουά Βιλμαίν (*Abel-François Villemain, 1790-1870*) -που είχε επίσης παρουσιάσει τη μετάφραση της Λύρας στον *Le Globe* στις 8/20 Νοεμβρίου 1824-, αλλά και τον κόμη Εζέν Ντ'Αρκούρ (*Eugène d'Harcourt, 1786-1865*), τον επίσημο απεσταλμένο του κοιμητηρίου στην Ελλάδα, ως συνοδός του οποίου είχε επιλεγεί ο Ανδρέας Κάλβος, αναχωρώντας μαζί του στις 2 Ιουλίου 1826 από το λιμάνι της Τουλών με τελικό προορισμό το Ναύπλιο.⁹

Από τη θέση αυτή, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον Roland Klein (*Staatsbibliothek zu Berlin*), στη Monika Mydel και την Anna Baster (*Biblioteka Jagiellońska*) για τις χρήσιμες πληροφορίες και για τη βοήθεια στην απόκτηση του αντιγράφου της επιστολής. Τέλος, στην Raffaella Carchesio (*Académie de France à Rome*) για τα πολύτιμα

βιβλιογραφικά στοιχεία, καθώς επίσης και στον Μιχαήλ Πασχάλη για τη μετάφραση της παρουσιαζόμενης επιστολής του Σατωβριάνδου στα ελληνικά. ▲

- 1 *La Lyre patriotique de la Grèce*, odes traduites du grec moderne de Kalvos, de Zante; par Stanislas Julien, Librairie de Peytieux, Παρίσι 1824.
- 2 Biblioteka Jagiellońska, Kraków (Autographen Sammlung 32, Chateaubriand, de l'ancienne collection de Preussische Staatsbibliothek zu Berlin).
- 3 Βλ. Chateaubriand, *Correspondance générale*, τ. 7 (1824-1827), επιμέλεια: Pierre Ribierette-Agnès Kettler, Gallimard, Παρίσι 2004, επ. αρ. 92, σ. 65, 399· πβ. Fernand Baldensperger, «Quelques lettres inconnues de Chateaubriand», *Revue des cours et conférences*, τ. 21, τχ. 7 (20 Μαρτίου 1913), σ. 723.
- 4 Αξίζει να σημειωθεί ότι η επίκληση της ασθένειας, δεν αποτελεί πρόφαση για τη δικαιολόγηση της αργοπορημένης απάντησης, που θα μπορούσε ίσως να ερμηνευθεί και ως έλλειψη πραγματικού ενδιαφέροντος για το αίτημα του Ζυλιέν, καθώς στον ίδιο τόμο της επιστολογραφίας, υπάρχουν και άλλες δύο προγενέστερες επιστολές (2-4 Δεκεμβρίου 1824) στις οποίες ο Σατωβριάνδος απολογείται ξανά, σε άγνωστο παραλήπτη καθώς και στον Λαφόντ ντε Μοντφερριέ (*Lafont de Montferrier, 1797-1871*), για την ίδια ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε εκείνο το διάστημα· πβ. *Correspondance générale*,

ό.π., αρ. επ. 90, 91 (σ. 64).

- 5 Βλ. Λεύκιος Ζαφειρίου, *Ο βίος και το έργο του Ανδρέα Κάλβου*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 82.
- 6 Το υπόμνημα αυτό, παράλληλα με τη γαλλική έκδοση στα 1825 τυπώθηκε και μεταφρασμένο στα ελληνικά από τον περίφημο τυπογράφο και φιλέλληνα Αμπρουάζ Φερμίν-Ντιντό (*Ambroise Firmin-Didot, 1790-1876*), ο οποίος υπήρξε επίσης μέλος του παρισινού φιλελληνικού κοιμητηρίου, βλ. *Υπόμνημα περί της Ελλάδος του Κ. Αντικόμητος Σατωβριάνδου, μέλους μιας από τας υπέρ των Ελλήνων Εταιρείας, μεταφρασμένον από την γαλλικήν γλώσσαν*. Εν Παρισίοις εκ της Τυπογραφίας Φιρμίνου Διδότου, ΑΩΚΕ (1825)· πβ. Pierre Quémener, *Ο Σατωβριάν και η Ελλάς* (μτφρ. Γεωργίου Δαμόρη, πρόλ. Κλεόβουλου Τσουρκα), Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1962· Antoine Philippe, «De l'itinéraire à la Note sur la Grèce. Évolution et constantes de l'attitude de Chateaubriand face à la Grèce», στο: *Le Romantisme et la Grèce*. [Actes du 4ème colloque de la Villa Kérylos à Beaulieu-sur-Mer, du 30 septembre au 3 octobre 1993], Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Cahiers de la Villa Kérylos, 4), Παρίσι 1994, σ. 71-78.
- 7 Ενδεικτικά, βλ. Λεύκιος Ζαφειρίου, *ό.π.*, σ. 82-83.
- 8 Εφ. *Journal des débats politiques et littéraires*, Τετάρτη, 27 Οκτωβρίου 1824, σ. 3-4. Η εν λόγω αθησαύριστη βιβλιοκρισία την οποία πρόκειται να παρουσιάσω in extenso,

μαζί με άλλα στοιχεία σε επόμενη εργασία μου, δημοσιεύεται στη στήλη «Variétés» και υπογράφεται με τα αρχικά «L.S.», πίσω από τα οποία κρύβεται ο δημοσιογράφος και τεχνοκритικός Αντουάν-Αντόλφ Λεσούρντ (*Antoine-Adolphe Lesourd, 1799-1852*).

- 9 Βλ. Λεύκιος Ζαφειρίου, *ό.π.*, σ. 81, 93-96. Ειδικότερα, βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Κοραής-Κούμας-Κάλβος. Αν. Γαζής, Ούγος Φώσκολος, Αν. Δάνδολος, Β. Κόπιταρ. Ελληνικός τύπος και τυπογραφία της Βιέννης 1790-1821. Έρευνα εις ευρωπαϊκά αρχεία και εις χειρογράφους συλλογές*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1967, σ. 123-131. Για την επιλογή του Κάλβου από το φιλελληνικό κοιμητήριο και τις σχέσεις του με παρισινά έντυπα και φιλελληνικούς κύκλους, πβ. *Ανδρέας Κάλβος. Αλληλογραφία*, τ. Β' (1819-1869 και Αχρονολόγητες επιστολές), Εισαγωγή - Επιμέλεια - Σχολιασμός: Δημήτρης Αρβανιτάκης, με τη συνεργασία του Λεύκιου Ζαφειρίου, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2014, επ. αρ. 238, σ. 317-320. Αναλυτικότερα για τη δημιουργία, τη σύνθεση και τις δραστηριότητες του φιλελληνικού κοιμητηρίου, βλ. Denys Barau, *La Cause des Grecs: Une histoire du mouvement philhellène (1821-1829)*, Honoré Champion, Παρίσι 2009· του ιδίου, «La mobilization des philhellènes en faveur de la Grèce, 1821-1829», στο: *Populations réfugiées: de l'exil au retour* (επιμέλεια: Luc Cambrézy, V. Lassailly-Jacob), [Colloques et Séminaires. Les Migrations Forcées de Population: Réfugiés, Déplacés, Migrants: Séminaire, Paris, 1997-1999], Παρίσι 2001, σ. 37-75.